

СТАНОВЛЕННЯ ШКІЛЬНОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ

Наталя ПАСТІЧНИК (Кіровоград)

У статті подається загальна характеристика сучасного стану економічної освіти в системі загальної середньої освіти та аналізуються кадрові та методичні проблеми розвитку системи шкільної економічної освіти.

В статье характеризуется современный этап экономического образования в системе общего среднего образования и анализируются кадровые и методические проблемы развития системы школьного экономического образования.

Ключові слова: економічна освіта, неперервна економічна освіта, економічне виховання, економічна культура, економічна компетентність.

Як свідчить історичний досвід, економічна освіта та економічне виховання виконують роль прискорювача розвитку економіки, тому кожне суспільство для забезпечення стабільних темпів економічного зростання повинно постійно дбати про економічну компетентність своїх громадян, насамперед, молоді. Перехід України до ринкової економіки зумовив необхідність переорієнтації і поглиблення економічної підготовки особистості. У розв'язанні цієї проблеми особливе місце належить загальноосвітній школі, адже формування у молоді

економічних знань і економічної культури – невід’ємна умова утвердження загальнолюдських цінностей на сучасному етапі розвитку.

На початку 90-х рр. ХХ ст. в Україні актуалізувалася проблема економічної підготовки шкільної молоді та з’явилося ряд концепцій економічної освіти, в яких було враховано наступні соціальні тенденції. По-перше, перехід від адміністративно-командної до ринкової економіки зумовив зростання ролі економічної культури, підприємливості, здатності приймати нестандартні рішення в різноманітних економічних ситуаціях. Надзвичайно важливо, щоб молодь засвоїла ринкові методи господарювання, принципи поведінки та перетворила здобуті економічні знання в глибокі особисті переконання, які б знайшли реалізацію у будь-якій сфері життєдіяльності особистості. По-друге, існує значна залежність між професійним самовизначенням старшокласників та економічними стимулами трудової діяльності, проблемами зайнятості населення. Безумовно, не кожен учень стане в майбутньому економістом або підприємцем, але певний рівень економічної освіти допоможе кожному у подальшій самостійній трудовій діяльності. По-третє, в умовах ринку кожен індивід виступає не лише як споживач, а і як активний економічний суб’єкт, здатний приймати ефективні рішення як на макро- так і на мікрорівні. Успішна діяльність в умовах ринкової економіки вимагає від усіх верств населення систематизованих, ґрунтовних економічних знань, а надії на цивілізований розвиток економіки в країні потрібно пов’язувати з тими, хто сьогодні ще навчається у школі.

За роки незалежності в Україні була проведена значна робота з розвитку шкільної економічної освіти ринкової орієнтації, приділяється значна увага проблемам теорії і практики економічного виховання, формуванню якостей, необхідних особистості на сучасному етапі. Було розроблено декілька варіантів навчальних програм з основ економіки, основ підприємницької діяльності, менеджменту та маркетингу. Вагомі науково-методичні праці О.Аксьонової, Н.Бережної, М.Вачевського, В.Дрижака, В.Загрівого, Д.Закатнова, С.Мельникова, Н.Побірченко, Р.Пустовійта, М.Тименка та ін. значно вплинули на прискорення процесу розвитку в Україні шкільної економічної освіти та її окремих напрямів. У педагогічному аспекті питання економічної освіти і виховання учнів трактуються у роботах А.Абрамової, О.Аменда, Ю.Васильєва, Н.Грама, Л.Куракова, М.Малишева, Л.Мельникової, В.М’яснікова, А.Нісімчука, І.Прокопенка, В.Розова, Н.Рябініної, І.Сасової, Д.Тхоржевського, Б.Шемякіна, О.Шпака та інших учених.

Аналіз шкільної практики з проблем економічної освіти та виховання в різних закладах освіти України переконують у тому, що за останні роки була проведена значна робота з вдосконалення та поглиблення економічної освіти учнів. Чимало загальноосвітніх шкіл,

гімназій, ліцеїв, коледжів досягли певних результатів в озброєнні учнів економічними знаннями та вміннями, у формуванні в них навичок практичної реалізації здобутих знань, у забезпеченні їх входження та адаптації до діючої системи економічних відносин, у запровадженні компаративного аналізу основ світового економічного досвіду [7, 3]. Проте, в цілому спостерігається послаблення конкурентоспроможності вітчизняної економіки внаслідок проявів економічної некомпетентності на різних рівнях.

Метою статті є дослідження процесу розвитку економічної освіти в системі загальної середньої освіти та визначення деяких проблем становлення шкільної економічної освіти України.

Економічна освіта школярів в Україні, що подається на засадах ринкової економіки, перебуває на стадії становлення. До 2001 року "Економіка" в школі як обов'язковий предмет взагалі не вивчалась. У 2001–2002 навчальному році близько 65 % загальноосвітніх навчальних закладів запровадили цей предмет, а з 2003 року економіка стає обов'язковим предметом шкільного курсу. Згідно Державного стандарту базової і повної загальної середньої освіти (затвердженого Постановою Кабінету Міністрів України від 14 січня 2004 р.) економіка, як навчальний предмет, виступає структурним компонентом освітньої галузі „Суспільствознавство”. Належність до даної галузі є абсолютно виваженою, враховуючи, що економіка вивчає закономірності поведінки людей у процесі виробництва, розподілу, обміну і споживання економічних благ за умови обмеженості ресурсів. Зміст економічної компоненти і вимоги щодо рівня підготовки учнів представлені в таблиці [1, 67–68].

Таблиця 1. Зміст економічної компоненти освітньої галузі „Суспільствознавство”

Зміст освіти	Державні вимоги до рівня загальноосвітньої підготовки учнів
<p>Людина як суб'єкт економічних відносин Економічні потреби та інтереси. Сутність економічних рішень. Основні питання економіки. Домашнє господарство як економічний суб'єкт. Власність. Види ринків. Ринкова інфраструктура</p>	<p>Уявлення про господарську діяльність людини як суб'єкта господарювання. Знання потреб споживача та закономірностей його економічної поведінки; видів ринку, попиту, пропозиції, ціни; домашнього господарства та його ролі й місця в економічній системі, основних відмінностей сучасних моделей ринкової економіки. Уміння характеризувати потреби і споживчі блага; пояснювати механізми задоволення потреб; визначати необхідність господарської діяльності і фактори, що її визначають.</p>

<p>Господарювання і виробництво Підприємство. Підприємницька діяльність та її основні види.</p>	<p>Уявлення про структуру виробництва в національній економіці, відмінності виробництва у різні епохи існування людства; функції підприємств. Знання видів підприємств, об'єднань, господарських товариств згідно із законодавством; сутності та значення підприємницької діяльності. Уміння оцінювати власні можливості; характеризувати економічні процеси і закономірності, безпосередньо пов'язані з повсякденними життям окремої сім'ї чи людини; визначати зміст, форми і фактори виробництва, структуру витрат виробництва і визначати його прибутковість.</p>
<p>Моделі економічних систем Національне виробництво. Економічний цикл. Зайнятість і безробіття. Грошово-кредитна політика, податкова система. Економічний потенціал України та її місце у світовій економіці.</p>	<p>Уявлення про місце людини і домашнього господарства в економічних процесах, які відбуваються в державі. Знання сутності національного виробництва, закономірностей циклічності економічного розвитку; грошово-кредитної політики та податкової системи. Уміння користуватися інформацією про ринок праці для визначення можливостей майбутнього працевлаштування, давати оцінку економічного потенціалу країни.</p>
<p>Світове господарство Міжнародна торгівля та міжнародні валютні відносини. Глобалізація світової економіки. Міжнародна економічна інтеграція. Зовнішньоекономічні зв'язки України.</p>	<p>Уявлення про основні тенденції і проблеми розвитку сучасної світової економіки та економіки України. Знання закономірностей міжнародних економічних відносин; процесів глобалізації та інтеграції світової економіки. Уміння користуватися інформацією про спеціалізацію країн у світовому господарстві, пояснювати роль міжнародної торгівлі для розвитку світового господарства та господарства України.</p>

Метою економічної освіти в системі загальної середньої освіти є така підготовка учнів, яка забезпечить їм достатній рівень життєвої компетентності у сфері економічних відносин на рівні держави, родини та окремої людини. Зміст шкільного курсу економіки побудовано таким чином, щоб він зміг реалізувати мету і завдання курсу, сформувати базові знання з основ економічної науки, познайомити з основними тенденціями розвитку економіки як науки і як практики господарювання.

На сучасному етапі вивчення економіки в школі має забезпечувати:

- розвиток економічної культури, економічного мислення учнів спрямований на критичний аналіз процесів і результативність діяльності;
- формування умінь самостійно набувати, засвоювати і застосовувати економічні знання, спостерігати і пояснювати сучасні економічні явища;
- розширення уявлень про професійну діяльність у сфері економіки, отримання і закріплення навичок обраного профілю;
- забезпечення рівня економічної підготовки, що дозволить старшокласникам продовжити навчання у вищих навчальних закладах [3].

Протягом 2003 – 2010 рр. економіка (основи економіки) як базова дисципліна вивчалася у 10-х класах філологічного, фізико-математичного, природничого, технологічного, спортивного, художньо-естетичного, універсального профілів в обсязі 35 години на рік (одна година на тиждень); у класах суспільно-гуманітарного профілю – 70 годин, протягом одного або двох років навчання. У 2010 – 2011 рр. економіка викладалася у середній загальноосвітній школі лише на профільному рівні у класах економічного профілю. З наступного навчального року (2011 – 2012 рр.) економіка як базова дисципліна, викладатиметься в 11-класах всіх профілів (одна година на тиждень). Профільне навчання забезпечується вивченням курсу “Економіка” протягом 210 годин навчального часу (по три години на тиждень у 10-му та 11-му класах), введенням курсів за вибором та факультативів і близьких до економіки предметів: математики на академічному рівні та географії на профільному [3]. Для поглиблення й розширення змісту профільних предметів або забезпечення профільної прикладної й початкової професійної спеціалізації навчання пропонуються курси за вибором, які викладаються за рахунок варіативного (шкільного та регіонального) компонента змісту освіти. До варіативної частини профільної школи віднесено такі економічні курси: „Основи підприємницької діяльності”, „Власна справа”, „Основи менеджменту”, „Основи інтелектуальної власності”, „Основи сімейного господарювання” тощо. Поглиблене вивчення здійснюється за спеціальними програмами

або за модульним принципом: програма „Економіки” доповнюється курсами за вибором певного спрямування. Кожна з програм може вивчатися за різними рівнями складності та обсягом. З метою більш повного врахування й розвитку навчально-пізнавальних інтересів учнів, їхніх нахилів і здібностей, вчителю надається право змінювати до 30 % змісту обраної навчальної програми.

Введення економіки до інваріативної частини базового навчального плану є значним надбанням шкільної освіти, проте рівень економічних знань випускників загальноосвітніх шкіл свідчить, що шкільна економічна освіта потребує системного вдосконалення.

Про недостатній рівень шкільної економічної освіти свідчать результати опитування, проведеного серед студентів I курсу фізико-математичного, природничо-географічного і психолого-педагогічного факультетів Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка. Аналіз відповідей першокурсників на запитання про сутність економічних явищ та процесів показав низький рівень знань основних категорій і законів економіки, незрозуміння взаємозв'язків і взаємозалежності між економічними явищами і процесами. За винятком окремих студентів, загальний рівень економічної компетентності в цілому не може задовольнити потреби суспільства та особистості, яка живе в умовах ринкових відносин.

Недостатньо високий рівень економічної освіти, яка є однією із складових економічної компетентності молоді засвідчують і результати дослідження, щодо рівня засвоєння студентами-першокурсниками, які в загальноосвітній школі вивчили курс економіки, поширених економічних термінів та розуміння сутності економічних процесів (Табл. 2).

Таблиця 2.

Знання економічних термінів та розуміння сутності економічних явищ і процесів (%)

№ п\п	Рівень	Знання термінів	Розуміння сутності економічних явищ і процесів
1	Високий	8,6	1,1
2	Середній	38,3	32,8
3	Нижче середнього	39,6	53,4
4	Низький	13,5	12,7

Як видно з результатів опитування, високий рівень знань економічних термінів спостерігається у незначній кількості осіб, а розуміння сутності економічних явищ і процесів поступається ї цьому

показнику майже в 8 разів. В цілому знання економічних термінів та розуміння студентами першого курсу сутності функціонування економіки оцінюється нижче середнього рівня.

У рамках вивчення особливостей становлення шкільної економічної освіти, нами було проведене анонімне анкетування серед вчителів економіки та керівників загальноосвітніх навчальних закладів Кіровоградської області, що дозволило виявити ряд проблем шкільної економічної освіти, основними з яких є: методичні проблеми викладання економіки; проблеми сприйняття учнями економічної інформації; незначна кількість годин відведена на вивчення курсу; недостатня кількість кваліфікованих вчителів економіки;.

Проаналізуємо одну з методичних проблем. На сучасному етапі концепція економічної освіти проходить період становлення й апробування, а економічне виховання найчастіше спрощено розглядається у складі трудового виховання особистості. Не зважаючи на те, що основи економіки вивчаються в школі в рамках інваріативної частини, проблеми: Що? і Для чого? вивчати, яким чином і коли залучати учнів до осмислення реальних економічних відносин знаходяться у стані розробки та доопрацювання. Існує значна кількість авторських програм і підручників з економіки та різноманітних інших предметів економічного напрямку. На сьогодні, умовно, можна виділити чотири основні підходи щодо викладання основ економіки: бізнес-орієнтовний, теоретизуючий, культурно-функціональний й академічний.

1. Бізнес-орієнтовний підхід передбачає здобуття учнями навичок економічної поведінки (як би систематизація корисних порад щодо господарської діяльності). У рамках цього підходу, крім основ економіки вивчаються курси основи підприємницької діяльності, або бухгалтерський облік, або інтелектуальна власність та ін. У старшокласників може скластися враження про абстрактність цього підходу та його вузьку зорієнтованість.

2. Теоретизуючий підхід розглядає шкільну економічну освіту як спрощену університетську. Якщо навчальний заклад обирає даний підхід, то зазвичай викладаються різні економічні предмети, знання яких у учнів часто не вкладаються в єдину систему економічних знань. Наприклад, можуть одночасно вивчатися „Вступ до бізнесу”, „Економічна історія”, „Макроекономіка”.

3. Прихильники культурно-функціонального підходу вбачають основне завдання шкільної економічної освіти в формуванні економічної культури учнів, відповідно в рамках цього підходу основна увага приділяється розвитку у школярів функціональної економічної грамотності, формуванню здатності до саморозвитку і самоосвіти. Найдоцільнішим такий підхід є в класах неекономічного профілю.

4. Академічний підхід домінує в концепції неперервної економічної освіти основне завдання цього підходу надати спрощене, але цілісне уявлення школярам про основи економічного життя суспільства. Навчальний матеріал поступово ускладнюється, доповнюється з класу в клас і слугує підґрунтям для вивчення економічних дисциплін у вищих навчальних закладах. Недоліком даного підходу є значний обсяг навчального матеріалу з різноманітних економічних дисциплін і, відповідно його доцільно реалізовувати в профільних загальноосвітніх навчальних закладах.

При визначенні доцільності дотримання того чи іншого з підходів треба орієнтуватися на профіль загальноосвітнього навчального закладу і конкретного класу, а також враховувати інтереси та рівень підготовки учнів.

БІБЛІОГРАФІЯ

1. Довідник вчителя економіки в запитаннях та відповідях / Авт.-упорядник Н.В.Бескова, В.М.Проценко. – Х.: Веста: Видавництво «Ранок», 2006. – 608 с.
2. Економіка. Програма для учнів 11 класів загальноосвітніх навчальних закладів неекономічного профілю. Режим доступу: <http://www.mon.gov.ua/education/average/metod>
3. Інструктивно-методичні рекомендації щодо вивчення базових дисциплін у 2010/2011 навчальному році. Економіка. Режим доступу: http://www.mon.gov.ua/education/average/metod_rek
4. Концепція розвитку економічної освіти в Україні // Освіта України. – 2004. – № 6.
5. Сасова І.А., Падалка О.С., Шпак О.Т. Економічна підготовка учнів шкіл: Навчальний посібник – К.: НПУ імені М.П.Драгоманова, 2000. – 87с.
6. Терес В.І., Шпак О.Т. У ХХІ століття із новим поглядом на економічну освіту та виховання //Діалог культур: Україна у світовому контексті. Філософія освіти: Збірник наукових праць. Випуск 4. – Львів: “СВІТ”, 1999.– С. 224-232.
7. Шпак О.Т. Теорія та практика підготовки педагогічних кадрів до економічного виховання школярів у системі безперервної освіти // Автореф. дис... д-ра пед. наук: 13.00.04 / О.Т. Шпак; Нац. пед. ун-т ім. М.П.Драгоманова. – К., 2001. – 34 с.

ВІДОМОСТІ ПРО АВТОРА

Пасічник Наталя Олексіївна – кандидат педагогічних наук, доцент кафедри прикладної математики, статистики та економіки Кіровоградського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка.

Коло наукових інтересів: економічна освіта та виховання, формування економічного мислення та економічної культури особистості.